

Hodnocení: 25 bodů – až příliš „pouze tlumočíte“ ta díla (často volnými citacemi), chtělo by to o něco víc vlastních vět, které by Vám zároveň umožnily soustředit se víc, systematictější, na ta příčná témata (v jejich příčnosti, v tom, jak se v těch různých textech projevují); některá docela podstatná nedorozumění („sítě aktérů“ aj.); často neobratnosti ve formulacích; ale na druhou stranu zachycujete některé důležité nejednoznačnosti (např. ohledně modernosti)... zkrátka, chvíli jsem váhal, zda to není na 30 bodů, ale s ohledem na ostatní hodnocení zůstávám u těch 25

Věda, technologie a politika

Zuzana Lenhartová

Seminární práce

V následujícím textu se pokusím o srovnání tří prací Bruno Latoura – jakési učebnice nového přístupu ke studiu vědy a technologie *Science in Action* z roku 1987, eseje *Nikdy jsme nebyli moderní* z roku 1993, ve které Latour problematizuje současnou modernistickou představu světa tak, jak je reprodukována vědou a politikou, a článku *Když věci vracejí úder* z roku 2002, ve kterém shrnuje potenciální přínos vědních studií. Tyto tři texty můžeme chápat jako pozvolné rozvíjení Latourovy metody pro vědecké poznávání světa, která dává slovo lidem i ne-lidem, věcem, přírodě a společnosti a nově také hybridům toho všeho. Pomocí této metody postupně rozbíjí hned několik černých skříněk - mimo jiné například skříňku modernity či esenciální jinakosti Druhých. Texty prostupuje důraz na pokorný, naslouchající přístup k sociálnímu výzkumu.

V knize *Science in Action* Bruno Latour představuje svou metodu, kterou vyvinul pro výzkum vědy a technologií. Přibližuje nám hlavní principy a pravidla metody, neodvolává se přitom ale na teoretická východiska a nevytváří ani přesné postupy, které by vědci měli při použití jeho metody následovat. Předmětem našeho výzkumu by totiž měla být věda a technologie v akci, nikoli již vytvořené, ustálené vědecké poznatky či technologie. Mělo by nám tedy jít o proces vytváření vědeckých faktů. Měli bychom usilovat o co nejvěrnější popis celého tohoto procesu, přičemž nás nezajímají vnitřní kvality zkoumaného mechanismu, nýbrž transformace, kterými při svém vzniku prošel.

Nejzajímavější a nejvíce nabitě informacemi jsou přitom vědecké kontroverze, kdy se střetávají různé výklady doposud neustáleného jevu a není doposud jasné, který „zvítězí“ a stane se ustáleným výkladem a objektivním faktem (a posléze černou skříňkou), a které výklady budou považovány za slepé uličky.

Latour tvrdí, že fakta v sobě nenesou nějakou vnitřní kvalitu či esenci. Kvality faktů jsou podle něj výsledkem procesu kolektivního vyjednávání, přičemž se o nich rozhodně nedá mluvit jako o

stabilních či ustálených. I poté, co kontroverze ustanou a převáží jeden z výkladů, prochází tento výklad proměnami v interakcích s okolním světem, případně může upadnout do zapomnění. Udržování daného výkladu při životě jako objektivního, vědeckého faktu souvisí s tím, jak se vědcům a obecně zastáncům daného výkladu daří mobilizovat sítě aktérů a navazovat spojení (a to nejen s lidmi, ale také s ne-lidmi – stroji, penězi, atd.) a přesvědčovat okolní svět o správnosti daného výkladu.

Pozorování vědy v akci nám umožňuje poznání, že vědecké poznatky nejsou jen více či méně přesným odrazem přírody či společnosti, ale spíše výsledkem kontroverzí a vyjednávání s okolním světem. Latour nám při vysvětlování faktů argumentaci přírodou či společností přímo zapovídá. Vědecký poznatek se podle něj neprosadí proto, že je pravdivý. Naopak - proto, že se prosadil a drží pohromadě, stává se pravdivým. Co ale způsobí, že kontroverze ustanou a poznatek se stane objektivizovanou černou skříňkou¹? Podle Latoura je to díky schopnosti zastánců daného výkladu mobilizovat dostatečně široké sítě aktérů. Objektivní uznání pravdivosti daného faktu tudíž neznamena, že výklady, které „prohrály,“ jsou automaticky nepravdivé či iracionální. Vycházely pouze z jiných premis, vyvíjely se v jiném kontextu a nedokázaly na sebe nabalit dostatečně širokou síť aktérů, potvrzující jejich pravost.

Věda se tedy v Latourově podání stává složitým procesem vytváření sítí, ve kterých se mobilizují živí i ne-živí aktéři. Hustota a velikost těchto sítí a jejich schopnost spojovat se s jinými sítěmi určuje pravdivost vědeckých poznatků. Není již tudíž možné vysvětlovat pravdivost faktů dosavadním způsobem, vycházejícím z moderního myšlení, tedy jejich propojením s přírodou či společností. Pokud ale neexistují žádná objektivní vysvětlení, vycházející z přírody či společnosti, jak tedy fakta vysvětlovat? Pokud Latour tvrdí, že různí aktéři mohou mít různé pravdy, máme je chápat jako dalšího vše relativizujícího postmodernistu, který nepřináší řešení? Co tedy dělat s modernitou, pokud již nemůžeme využívat její nástroje k poznávání a vysvětlování světa?

Na tyto otázky Latour odpovídá ve své esejí *Nikdy jsme nebyli moderní*. V ní upozorňuje na neustálé míšení přírody a kultury, které můžeme pozorovat všude kolem nás. Tohoto míšení si ale nikdo nevšimá, respektive všichni se chovají, jako by to neviděli, jako by smíšeniny – hybridy neexistovaly. Sociálním i přírodním vědám se dobře daří, ale pouze dotud, dokud jsou jejich domény oddělené. Pokud je jim nabídnuto jsoucno, procházející více doménami, každá si utrhně to, co jí podle jejího názoru náleží ke zkoumání, zbytek nechá ležet a tváří se, že neexistuje.

Proč to dělají? Proč oddělují přírodu od kultury, vědu od politiky, moderní od nmoderního? Je toto

¹ Černými skříňkami Latour myslí vědecké poznatky a technologie, které jsou považovány za dané, nejsou již zpochybňovány a věda z nich vychází při vytváření nových poznatků.

oddělování nutností, nebo je možné nahlížet na věci bez tohoto dělení?

Podle Latoura by bylo potřeba změnit samu definici moderního světa, abychom toho mohli být schopni. Co to tedy znamená, být moderní? Podle něj slovo moderní označuje „dva úplně odlišné soubory praxí, které jsou účinné, pouze pokud jsou oddělené. První soubor praxí vytváří prostřednictvím „překlada“ úplně nové směsi druhů, hybridy přírody a kultury (tedy sítě). Druhý soubor vytváří „očišťováním“ (prací kritiky) dvě ontologicky úplně odlišné zóny, na jedné straně zónu lidí a na druhé zónu ne-lidských jsoucen. Bez prvního souboru by práce očišťování byly prázdné a zbytečné, bez druhého by práce překládání byla pomalá či nepřípustná (Latour 1993: 23).“

Modernita tedy pochází ze společného stvoření tří oddělených entit – člověka, věci a uzavřeného Boha a z následného zastření tohoto společného zrodu a z odděleného přistupování ke třem společenství. Následkem tohoto odděleného přistupování se pod povrchem začínají množit hybridy. Společný text, který definuje tuto dohodu a toto rozdělení, nazývá Latour moderní Ústavou. Ta určuje lidská a ne-lidská jsoucna, jejich vlastnosti a vztahy, jejich kompetence a seskupování. Zjednodušeně ji můžeme popsat jako soubor čtyř záruk. První záruka nám říká, že příroda není vytvořena lidmi, nekonečně nás přesahuje, existuje odjakživa a my pouze odhalujeme její tajemství. Zároveň ji ale můžeme skrze umělou konstrukci v laboratoři mobilizovat. Druhá záruka říká, že společnost je naopak naší konstrukcí – společně s ostatními lidmi ji utváříme a svobodně rozhodujeme o jejím osudu. Zároveň nás ale přesahuje, přestává být jen naší konstrukcí a vymyká se z ní.

Třetí záruka říká, že přírodní svět a sociální svět musí být od sebe úplně oddělené – tento stav je udržován skrze praxi očišťování. Čtvrtou zárukou je uzavřenost Boha, kterému je odebrána moc sociální i přírodní konstrukce a který přitom zůstává účinný a nápomocný na individuální úrovni. Moderní Ústava nám tedy povoluje mobilizovat přírodu, zvěcnit sociální a pociťovat duchovní přítomnost Boha a zároveň být pevně přesvědčený, že příroda nám uniká, společnost je lidským dílem a Bůh už nijak nezasahuje.

Existuje tedy možnost vymanit se z tohoto oddělování věcí přírodních a věcí sociálních?

Samozřejmě, nic jiného nám podle Latoura ani nezbyvá. Způsobilo to několik událostí, které ukázaly trhliny ve světě vytvořeném podle staré Ústavy a umožnily uvažování o tom, že by naše dosavadní jednání nebylo přirozené, ale že bylo pouze jedním z možných. Tyto trhliny začaly být viditelné díky tomu, že bujení hybridů, spojujících v sobě jak společenské, tak přírodní, přestalo být kontrolovatelné.

Jak je ale možné, že toto nekontrolovatelné bujení začalo právě pod moderní Ústavou? Proč

neprobíhá například ve společnostech, které takovou „ústavu“ nemají?

Právě moderní Ústava, která je popírá a odmítá se jimi zabývat, je totiž umožňuje. Očištěním hybridu a jeho označením za zákonitost přírody marginalizuje jeho vliv na společnost a uklidňuje nás, že není třeba se jej bát. Hybridy tak mohou bujet rychleji než kdy před tím, protože se jimi ve skutečnosti nikdo nezabývá v míře, která by byla potřebná. Praxe očišťování tak paradoxně bujení hybridů spíše podporuje, než že by jim zamezovala.

Společnosti bez podobné ústavy (v textu nazývané před-moderní) se tomuto neovladatelnému bujení vyhnuly právě proto, že existenci hybridů uznaly a všímají si propojenosti přírody se společností.

Jak tedy ven z tohoto bludného kruhu, kdy se bující hybridy snažíme zkotit očišťováním, a tím podporujeme zrychlení jejich bujení?

Latourovým řešením je návrh nové ústavy, která kombinuje pozitiva před-moderního, moderního a postmoderního myšlení a vyhýbá se jejich negativům. Tato ústava je (podobně jako pravidla metody ve *Science in Action*) zároveň návodem, jak zkoumat přírodu a společnost. Skládá se ze čtyř záruk:

1. Neoddělitelnost společné produkce společností a přírod.
2. Soustavné sledování produkce objektivní přírody a svobodné společnosti (transcendence přírody a imanence společnosti dále existují, ale už nejsou oddělené).
2. Svoboda je redefinovaná jako schopnost třídit kombinace hybridů, které už nezávisí na homogenním časovém proudu.
3. Produkce hybridů se stává explicitní a kolektivní, a tím i předmětem rozšířené demokracie, která reguluje či zpomaluje její tempo.

Ve zkratce je tedy třeba zpomalit, odklonit a regulovat bujení hybridů, přičemž je třeba oficiálně uznat jejich existenci. Co to bude znamenat pro moderní, kteří tím ztrácejí sílu, získávanou z moderní Ústavy? Bude třeba odmítnout svou domnělou modernitu a nahradit (nekontrolované či dost-málo-kontrolované) bujení hybridů regulovanou produkcí, o které se rozhoduje společně. Přestat se snažit modernizovat jiné kultury i životní prostředí. Začít znovu hovořit o demokracii, demokracii rozšířené i na věci. Pochopit, že nejsme moderní a diametrálně odlišní od ostatních, že náš svět neprošel revolucí, která by nás posunula vývojově dál a dala nám morální právo ve jménu pokroku ovládat jiné a vnucovat jim své vidění světa.

Jak se tyto zásady mají projevit ve vědě? Latour jako východisko představuje sociologii vědy (či srovnávací antropologii), pro kterou je ústřední pojem překladu nebo sítě. Sociologie vědy by měla překračovat propasti mezi vědou a politikou, přírodním a umělým, lidským, společenským. Měla by

se zabírat ne přírodou, ne poznáním, ne věcmi o sobě, ale tím, jak jsou včleněny do našich kolektivů a do subjektů.

To pak dále rozvíjí v posledním z textů, kterému se budu věnovat – článku Když věci vracejí úder z roku 2002. V tomto textu se snaží shrnout, co mohou sociálním vědám přinést vědní studia (STS), přesněji jejich odnož, kterou sám prosazuje.

Vymezuje se proti výkladu, že hlavním přínosem STS je jejich příspěvek k „sociálnímu vysvětlení“ jevů, které podle mínění sociologů do nedávné doby nespádaly do sociální sféry, neboli k vysvětlení hmotných jsoucen, efektivity a objektivitu. Sociálním vysvětlováním je podle něj v sociálních vědách obvykle myšleno nahrazení objektu náležícího přírodě nějakým jiným objektem, příslušejícím ke společnosti - a považovaným za *pravou podstatu* toho prvého. Sociální vědci tak skrze sociální vysvětlení samotný objekt buď zcela ignorují (ve snaze se místo toho, na co se „mylně“ zaměřují samotní aktéři, soustředit na skutečný objekt, jehož původ je ve společnosti), nebo v horším případě zcela ničí (skrze odhalení „falešných“ mínění, která o něm obyčejní lidé mají a nahrazení objektu poznání nějakým opravdovým objektem vědy).

Tento přístup vedl k selhání silného programu STS ve chvíli, kdy se sociální vědci pokusili tento přístup aplikovat na přírodní vědy. Přírodní vědy se ovšem tomuto přístupu vzepřely – vysvětlit je sociálně se ukázalo jako nemožné. Toto selhání se podle Latoura stalo šťastným – „pomohlo ukázat obecný rys veškerých objektů, a sice že ty jsou natolik specifické, že je ničím jiným, za co údajně zaskakují, nahrazovat nelze“ (Latour 2003, s. 8).

Ve vztahu k objektům je třeba využívat to, co etnometodologové obecně nazývají „jedinečnou přiměřeností“ - princip, zapovídající využívat společnost jako vysvětlení. Úkolem sociologie není používat společnost jako vysvětlení, ale naopak - vysvětlovat společnost.

Inspirace přírodními vědami by sociální vědce mohla naučit větší pokoře vůči objektům. Je třeba dát jim slovo a toto slovo brát vážně. Přírodní objekty jsou přirozeně nepoddajné, neovládnutelné, protože jsou naprosto bez zájmu o to, co o nich lidští badatelé zjistí či prohlásí. V přírodovědných laboratořích se objektům dostává speciálního zacházení právě proto, aby se mohly stát viditelnými, projevit se a umožnit vědcům, aby se stali jejich mluvčími. Sociální věda obvykle dělá přesný opak - její objekty by ideálně vůbec neměly tušit, co se s nimi děje, kam výzkum směřuje. Měly by se stát poslušnými. To je podle Latoura velká chyba - sociologické obezřetnosti je podle něj třeba využívat k tomu, aby lidské subjekty neztratily svou nepoddajnost, zájem, angažovanost a nezačaly se podřizovat tomu, co o nich výzkumník chce zjistit. Sociální vědy by se měly zaměřovat na studium objektů právě ve chvílích jejich angažovanosti, aktivitě, neposlušnosti – ve chvílích připomínajících kontroverze, popisované v textu *Science in Action*.

Věda by tedy neměla být nástrojem vědců, potvrzující jejich nadřazenost nad laiky. Vědci by měli

pokorně naslouchat svým objektům, vést s nimi dialog a brát vážně významy, které tyto objekty svému jednání připisují.

Literatura:

LATOUR, Bruno (1987): *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press. 274 s.

LATOUR, Bruno (2003(1993)): *Nikdy sme neboli moderný*. Bratislava: Kaligram. 197 s.

LATOUR, Bruno (2002): Když věci vracejí úder: Co mohou sociálním vědám přinést "vědní studia". *Biograf*(29): 3-20.